

Desiderius Erasmus
Peregrinatio religionis ergo
London
1631

COLLOQVIORVM
DESIDERII ERASMI
ROTERODAMI
FAMILIARIVM
OPVS AVREVM.

...

Editio omnium (quæ lucem viderunt
hactenus) absolutissima.

...

LONDINI,
In ædibus MILONIS FLESHER.
M DC XXXI.

300

..... Me. Præteriisti Thomam Can= tuariensem Archiepiscopum. Og. Minime gentium. Nulla peregrinatio religiosior. Me. Audire gestio nisi molestum est. Og. Imo te quæso, ut audias. Cantium dicitur ea pars Angliæ, quæ Galliam, & Flandriam spectat. Huius me= tropolis est Cantuaria, In ea sunt duo monasteria, pene contigua, utrumque Benedictinos habet. Id quod habet divi Augustini titulum, videtur antiquius, hoc quod nunc appellatur divi Thomæ, sedes archiepiscopi fuisse vide= tur, ubi cum paucis electis monachis vitam ageret, que= madmodum & hodie præsules, habent ædes Ecclesiæ con= tinguas, sed ab ædibus reliquorum canonicorum semotas. Olim enim fere tum episcopi, tum canonici, monachi e= rant. Id arguunt manifesta rerum vestigia. Templum autem divo Thomæ sacrum, tanta maiestate sese erigit in cælum, ut procul etiam intuentibus religionem incutiat. Itaque nunc suo splendore, vicini luminibus officit, & lo= cum antiquitus religiosissimum velut obscurat. Turres sunt ingentes duæ, procul veluti salutantes advenas, mi= roque nolarum ænearum boatu, longe, lateque regio= nem vicinam personantes. In vestibulo templi, quod est ad austrum, stant saxo sculpti tres armati, qui manibus impiis virum sanctissimum trucidarunt, addita sunt gentis cognomina. Tusci, Fусci, Berri. Me. Cur tantum honoris habetur impiis? Og. Videlicet idem honoris habetur iis, quod habetur ludæ, Pilato, Caiphæ, cohorti militum sce= leratorum, quos operose sculptos vides in auratis altari= bus. Adduntur cognomina, nequis posthac usurpet glo= riæ causa. Ingeruntur oculis, ne quis aulicus posthac ini= ciat manus vel in episcopos, vel in possessiones Ecclesiæ. Nam tres illi satellites, a peracto facinore versi sunt in rabiem, nec reddita mens est, nisi implorato Thomæ san= ctissimi favore. Me. O perpetuam martyrum clementiam. O. Ingressis, aperit sese spatiosa quædam ædificii maiestas.

301

Ea pars quoslibet recipit. Me. Nihil ne illic visendum? Og. Nihil præter structuræ molem, & libros aliquot columnis affixos, in quibus est Evangelium Nicodemi & sepulchrum nescio cuius. Me. Quid deinde? Og. Cancelli ferrei sic ar= cent ingressum, ut conspectum admittant eius spaciū, quod

est inter extremam ædem & chori, quem vocant, locum
 Ad hunc conscenditur multis gradibus, sub quibus testu= do quædam aperit ingressum ad latus septentrionale. Illic ostenditur altare ligneum, divæ virgini sacrum, pusillum, nec ulla re visendum, nisi monumento vetustatis, luxum hisce temporibus exprobrante. Illic vir pius dicitur extre= mum vale dixisse virgini, quum mors immineret. In ara est cuspis gladii, quo præsectus est vertex optimi præsu= lis, ac cerebrum confusum, videlicet quo mors esset præ= sentior. Huius ferri sacram rubiginem, amore martyris religiose sumus exosculati. Hinc digressi subimus cry= ptoporticum: ea habet suos mystagogos: illic primum exhibetur calvaria martyris perforata, reliqua tecta sunt argento, summa cranii pars nuda patet osculo. Simul o= stenditur plumbea lamina, Thomæ Acrensis, titulum ha= bens insculptum. Pendent ibidem in tenebris indusia ci= licina, cingula, subligariaque, quibus antistes ille subi= gebat carnem suam, ipso aspectu horrorem incutientia, nobisque molliciem, ac delicias nostras exprobrantia. Me. Fortassis & monachis ipsis. Og. Isthac de re nec affirmare possum, nec negare, nec refert quidem mea. Me. Vera narras. Og. Hinc redimus in chori locum. Ad latus septen= trionale †referantur arcana, dictu mirum, quantum ossium illinc prolatum sit, calvaria, menta, dentes, manus, digi= ti, integra brachia, quibus omnibus adoratis fiximus oscu= la? nec erat futurus finis, nisi qui mihi tum comes erat, eius peregrinationis parum commodus, interpellasset o= stentandi studium. Me. Quis iste? Og. Anglus erat nomi= ne Gratianus Pullus, vir eruditus, ac pius, sed minus af= fectus erga partem hanc religionis, quam ego volebam. M. Viclevita quispiam opinor. O. Non arbitror, etiam si libros illius legerat, incertum unde nactus. Me. Is offendit mysta= gogum? Og. Prolatum est brachium adhuc carnem habens sanguinolentam, huius osculum exhorruit, ac vultu quo= que tædium quoddam præ se ferebat, Mox sua recondidit mystagogus. Hinc spectavimus altaris tabulam & ornamen= ta, mox quæ sub altari fuerant recondita, opulenta omnia:

<reserantur>

302

diceres Midam, & Cræsum fuisse mendicos, si spectares vim auri, atque argenti. Me. Hic nihil osculorum? Og. Non, sed aliud votorum genus tetigit animum meum. Me. Quod nam? Og. Suspirabam domi meæ nihil esse talium reliquiarum. Me. Sacrilegum votum. Og. Fateor, & sup= plex veniam precatus sum a divo, prius quam pedem ef= ferrem templo. Posthæc ducimur in sacrarium, Deus bone, quæ illic pompa vestium holosericarum, quæ vis cande= labrorum aureorum? Ibidem vidimus †pedem divi Tho= mæ, Videbatur arundo lamina argentea obvestita, mini= mum erat ponderis, nihil operis, nec altius, quam usque ad cingulum. Me. Nulla crux? Og. Nullam vidi. Osten= sum est pallium, holosericum quidem, sed crasso filo, nul= lo auro, gemmisve insigne. Aderat sudarium, sudoris ex collo contracti, manifestasque sanguinis notas retinens. Hæc vetustæ frugalitatis monumenta libenter sumus ex= osculati. Me. Ista non ostenduntur quibus libet? Og. Ne= quaquam, o bone. Me. Vnde tibi tantum est habitum fi= dei, ut nihil arcani celaretur? Og. Erat mihi nonnihil †no= ritæ cum R. P. Guilhelmo Vuaramo Archiepiscopo, is me tribus verbis commendavit. Me. Ex multis audio virum singulari. præditum humanitate. Og. Quin potius dicas, ipsam esse humanitatem, si noris. Iam ea doctrina, ea morum sinceritas, ea vitæ pietas, ut nullam absoluti

<pedum>

<notitiæ>

præsulis dotem in eo desideres. Ab his igitur deducimur ad superiora. Nam post altare summum, rursus velut in novum templum ascenditur. Illic in sacello quodam, o= stenditur tota facies optimi viri inaurata, multisque gem= mis insignita. Hic casus quidam inopinatus pene totam illam felicitatem interturbavit. Me. Expecto quid mali dicas. Og. Hic minimum iniit gratiæ comes meus Gratia= nus. Is a precatiuncula rogavit mystagogum assessorem. Heus, inquit, bone pater verum ne est quod audio, Tho= mam dum viveret fuisse benignissimum erga pauperes? Verissimum, inquit ille. Cœpitque multa de illius erga tenues beneficentia commemorare. Tum Gratianus: Non arbitror eum affectum in illo mutatum esse, nisi forte in melius. Assensus est mystagogus. Rursum ille Quum igitur vir sanctissimus tam liberalis fuerit in egenos, quum adhuc pauper esset, & ipse præsiidiis pecuniarum egeret, ob corpusculi necessitatem, an non putas æquo animo la= turum nunc, quum tam opulentus sit, nec ullius egeat, si

303

qua mulier paupercula, domi habens liberos famelicos, aut filias, ob dotis inopiam de pudicitia periclitantes, aut maritum morbo decumbentem, omnibusque præsiidiis de= stitutum, precata veniam, detrahat ex his tantis opibus aliquam particulam sublevandæ familiæ, velut a volente sumens, vel dono, vel mutuo? Ad hæc quum nihil re= sponderet assessor capitis aurei, Gratianus, ut est vehe= mens, ego, inquit, plane confido sanctissimum virum e= tiam gavisurum, quod mortuus quoque suis opibus suble= varet inopiam pauperum Ibi mystagogus corrugare fron= tem, porrigere labra, Gorgoneis oculis nos obtueri, nec dubito quin sputo, convitiisque nos eiecturus fuerit e templo, nisi cognovisset nos ab archiepiscopo commen= datos. Equidem utcunque placavi blandis verbis iram hominis, negans Gratianum quicquam horum ex animo loqui, sed suo more ludere, simulque drachmas aliquot deposui, Me. Ego sane tuam pietatem vehementer appro= bo. Verum mihi nonnunquam serio venit in mentem, quo colore possint excusari a crimine, qui tantum opum in= sumunt templis extruendis, ornandis, locupletandis, ut nullus omnino sit modus. Fateor in sacris vestibibus, in va= sis templi, deberi cultui solenni suam dignitatem, volo & structuram habere maiestatem suam. Sed quorsum †attinet tot baptisteria, tot candelabra, tot statuæ aureæ: quor= sum organorum, quæ vocant immensi sumptus? Nec uni= cis interim contenti sumus: quorsum ille musicus hin= nitus magno censu conducendus, quum interim fratres, & sorores nostræ, vivaque Christi templa situ fameque contabescant? Og. In his quidem nemo vir pius, ac pru= dens modum non desiderat: verum quoniam hoc vitium ex immodica quadam pietate nascitur, favorem prome= retur, præsertim quoties in mentem venit diversus mor= bus istorum, qui templa suis opibus spoliant. Ista fere do= nantur a potentibus ac monarchis, deterius peritura in aleam, †ac bellum. Et si quid hinc alienes, primum habe= tur pro sacrilegio, deinde contrahunt manus suas qui dare solent, insuper & invitantur ad rapinam. Igitur harum re= rum magis illi custodes sunt quam domini. Denique ma= lim videre templum sacra supellectile luxurians, quam ut sunt quædam nuda, sordida, stabulis equorum similio= ra quam templis. Me. At legimus olim laudatos episco= pos, quod vasa sacra divendiderunt, eaque pecunia

<attinet>

<aut>

subvenerunt egenis. Og. Laudantur & hodie, sed laudantur tantum, imitari nec licet, ꝥuec libet opinor. Me. Remoror tuam narrationem. Nunc expecto fabulæ catastrophem. Og. Accipe, paucis expediam. Inter hæc prodiit summus ille mystagogus. Me. Quis nam? abbas loci? Og. Mitram habet, census habet abbatibus, solo nomine caret, & Prior dicitur ob id quod archiepiscopus abbatis loco est. Nam antiquitus quisquis erat eius ditionis archiepiscopus, idem erat & monachus. Me. Equidem vel camelus appellari sustineam, si census esset abbate dignus. Og. Mihi quidem visus est vir pius iuxta & prudens, neque Scoticæ Theologiæ rudis. Is nobis aperuit thecam, in qua reliquum sancti viri corpus quiescere dicitur. Me. Vidi sti ossa? Og. Id quidem fas non est, nec liceret, nisi admotis scalis: sed auream thecam theca contegit lignea, ea funibus sublata opes nudat inæstimabiles. Me. Quid audio? Og. Vilissima pars erat aurum, gemmis raris, ac prægrandibus collucebant, nitebant ac fulgurabant omnia: quædam superabant ovi anserini magnitudinem. Ibi multa cum veneratione circumstabant aliquot monachi, sublato tegumento, adoravimus omnes. Prior candida virga demonstrabat contactu singulas gemmas, addens nomen Gallicum, precium, & autorem doni. Nam præcipuas monarchæ dono miserant. Me. Oportuit illum esse præditum insigni memoria. Og. Recte coniectas, quanquam iuvat, & exercitatio, frequenter enim hoc agit. Hinc recludit in cryptoporticum. Illic domicilium habet virgo mater, sed subobscurum, semel atque iterum ferreis cancellis circumsepta, Me. Quid metuit? Og. Nihil opinor, nisi fures. Nec enim unquam vidi quicquam divitiis onustius. Me. Cæcas mihi divitias narras. Og. Admotis lucernis vidimus plusquam regale spectaculum. Me. Vincit opibus Parathælassiam? Og. Specie longe superat, abstrusa novit ipsa. Hæc non ostenditur, nisi magnatibus aut præcipuis amicis. Postremo reducimur in sacrarium, illic detractum est scrinium, nigro contectum corio, depositum est in mensam, apertum est, mox omnes flexis genibus adorarunt. Me. Quid inerat? Og. Fragmenta quædam linteorum lacera, pleraque mucchi vestigium servantia. His, ut aiebant, vir pius extergebat sudorem a facie sive collo, pituitam a naribus, aut si quid esset similitum sordium, quibus non vacant humana corpuscula. Ibi

<nec>

meus Gratianus rursus non optimam iniiit gratiam. Huic & Anglo, & noto, nec mediocris autoritatis viro, Prior ꝥbenignius unum e linteolis obtulit dono, credens sese munus longe gratissimum offerre. Sed Gratianus hic parum gratus, non sine fastidii significatione digitis contractavit unum & contemptim reposuit, porrectis labiis, velut popysmum imitans. Nam hic illi mos erat, si quid offenderet, quod tamen contemnendum esse iudicaret. Meum animum simul & pudor, & timor discruciant. Prior tamen ut est homo non stupidus, dissimulabat hoc factum, nosque post oblatum vini poculum, humaniter dimisit. Quum rediremus Londinum. Me. Quid oportuit, quum iam non procul abesses a littore tuo? Og. Sic est. Sed ego littus illud perquam lubens fugi, magis infame fraudibus, ac rapinis, quam ullæ sunt Maleæ naufragiis. Dicam quod proxima vidi traiectione. Complures a littore Caletensi scalmo de-

<benignus>

vehebamur ad navem maiorem. In his erat Gallus quidam iuvenis, pauper, ac pannosus. Ab hoc exigunt dimidium drachmæ. Tantum enim extorquent a singulis ob brevissimam vectationem. Ille excusabat paupertatem, isti per iocum explorant scilicet, ac detractis calceis inter suppactas soleas reperiunt decem, aut duodecim drachmas, eas eripiunt palam, ridentes, & conviciis ludentes in sceleratum Gallum. Me. Quid iuvenis? Og. Quid aliud? Flebat. Me. Num ex autoritate faciiebant ista? Og. Prorsus eadem qua furantur sarcinas hospitum, qua tollunt crumenas, si quando datur oportunitas. Me. Mirum est istos tantum audere facinus, tot testibus consciis. Og. Sic assueverunt, ut recte fieri putent. Spectabant e maiore navi complures, in cymba aderant aliquot Angli negociatores, qui frustra obmurmurabant. Illi velut in re faceta gloriabantur, deprehensum sceleratum Gallum. Me. Ego istos maritimos fures ludens, ac iocans subigerem in crucem. Og. Atqui talibus scatet utrunque littus. Hic mihi coniecta,

Quid domini faciant, ausint quum talia fures.

<Virgil>

Proinde posthac quaslibet ambages malim quam illud compendium. Ad hæc quemadmodum ad inferos facilis descensus, sed reditus difficilimus, ita per hoc littus ingressus non admodum facilis, exitus difficilimus. Hærebant Londini nautæ aliquot Antuerpienses, cum illis

306

decreveram me mari committere. Me. Habet ea regio nautas adeo sanctos? Og. Vt simia semper est simia, fateor, ita nauta semper est nauta: verum si ad hos conferas qui raptò vivere didicerunt, Angeli sunt. Me. Meminero, si quando me quoque libido cæperit eam insulam ïnviscendi. Sed in viam redi, unde te deduxi. Og. Ergo Londinum petentibus, haud procul a relicta Cantuaria, occurrit via vehementer cava, simul & angusta, præterea declivis, sic utrinque abrupto aggere, ut non possis effugere, nec vitari potest, quin hac facias iter. Ad eius viæ lævum latus est mendicabulum, aliquot seniculorum, ab iis procurrit aliquis, simul atque sentiunt advenientem equitem, conspergit aqua sacra, mox offert calcei summam partem, obvinctam æreo circulo, in quo vitrum est gemmæ specie. Exosculati dant nummulum. Me. In eiusmodi via malim mendicabulum seniculorum, quam gregem valentium latronum. Og. Gratianus equitabat mihi sinister, propior mendicabulo, conspersus est aqua, tulit utcunque. Vbi porrigeretur calceus, rogabat quid sibi vellet. Ait calceum esse Sancti Thomæ. Incanduit homo, & ad me versus: Quid, inquit, sibi volunt hæ pecudes, ut osculemur calceos omnium bonorum virorum? Quin eadem opera, porrigunt osculandum sputum, aliaque corporis excrementa? Miserebat me seniculi, datoque nummulo consolatus sum tristem. Me. Mea sententia, non omnino præter causam incanduit Gratianus. Si calcei, soleæque servarentur ut argumentum frugalis vitæ, non improbarem, cæterum impudens mihi videtur, soleas, calceos, & subligaria cuiquam osculanda obtrudere. Nam si quis id sua sponte faciat, ex ingenti quodam pietatis affectu, venia dignum arbitror. Og. Præstabat ista non fieri, ne quid dissimulem, verum ex his rebus quæ subito corrigi

<invisendi>

non possunt, soleo si quid inest boni decerpere. Delectabat interim animum meum illa contemplatio, viderum bonum esse similem ovi, malum noxiæ bestiæ. Vipera posteaquam periit, mordere quidem non potest, odore tamen sanieque inficit: ovis cum vivit, lacte nutrit, lana vestit, foetura ditat, mortua porrigit utile corium, totaque esculenta est. Itidem viri

307

feroces, & huic mundo dediti, dum vivunt omnibus incommodi sunt, mortui strepitu nolarum, ambitiosa sepultura molesti sunt vivis, nonnunquam & successorum inaugurationibus, hoc est novis exactionibus: probi vero nulla non ex parte magnam omnibus de se præbent utilitatem, velut hic divus, dum in vivis esset, exemplo, doctrina, monitis, ad pietatem invitabat: consolabatur destitutos: sublevabat egenos ac mortui pene maior utilitas. Extruxit hoc locupletissimum templum, Sacerdotum ordini per universam Angliam plurimum autoritatis conciliavit. Hoc denique calcei fragmentum alit egenorum conventiculum. Me. Est quidem ista pia contemplatio:

<This is an extract from one of Erasmus's 'Colloquia familiaria', a series of imaginary conversations written in correct but informal Latin. It was a popular book, and numerous editions were published, some more accurate than others. (Lambard and Camden both cite the book, but I do not know which edition either was using.) An edition was published at London in 1571 (STC 10451), but that has too many mistakes to be worth reproducing. The London edition of 1631 (STC 10452) is better (though it hardly lives up to the boast on the title page), and this extract comes from there. (Possibly this is the edition used by Somner, but again I cannot be sure.) Two people are in conversation, Menedemus and Ogygius; the latter has just returned home from a six-month pilgrimage to Compostela in Spain and Walsingham in England. (It was his mother-in-law's idea that he should go to Compostela, his own that he should go to Walsingham.) Menedemus: 'You missed the chance to visit Saint Thomas?' Ogygius: 'Of course I didn't' – and then he gives this account of the sights that he has seen in Canterbury. The addresses given below will refer the reader to (1) a corrected version of the Latin text, (2) an English translation of the whole book, and (3) an annotated translation of this particular dialogue published by John Gough Nichols in 1849. – C.F. July 2010.>

(1) <http://www.stoa.org/hopper/text.jsp?doc=Stoa:text:2003.02.0006:colloquium=39>

(2) <http://www.archive.org/stream/colloquiesoferas01erasiala#page/24/mode/2up>

(3) <http://www.archive.org/details/pilgrimagestosa00nichgoog>